

VÝZDOBA POHŘEBNÍCH KÁZÁNÍ NAD OLOMOUCKÝMI BISKUPY. PŘÍSPĚVEK KE KATOLICKÉ KOMEMORACI V RANÉM NOVOVĚKU

Radmila Pavlíčková

Pohřební kazatelství se v průběhu 16. století stalo oblíbenou formou komemorace – vzpomínání na zesnulé. Důvody ohromného rozmachu funerální homiletiky spočívají v náboženském vývoji 16. století a způsobu, jakým ji využilo luteránství pro novou podobu pohřebního ceremoniálu. Odmítnutí víry v očistec a aktivit ve prospěch duše zesnulého vytvořilo vakuum, jež bylo třeba zaplnit jinou formou aktivit. Prostor zádušní mše a modliteb za duši zaplnilo pohřební kázání. Výkladem slova Božího měli být pozůstalí utěšeni a poučeni, zprávou o dobrém životě a dobré smrti svého souvěrce pak motivováni k napodobování dobrého příkladu. V luteránských oblastech se ještě za života Martina Lutera začala kázání tisknout a v průběhu 16. století se etablovala v jeden z důležitých žánrů utěšné, naučné a povznášející literatury (Erbauungsliteratur). Několik set tisíc dnes dochovaných luteránských pohřebních kázání z nich již v 19. století učinilo významný pramen genealogických studií, od druhé poloviny 20. století začala být kázání využívána – vzhledem k šíři obsažených informací a možnosti sériového zpracování – k mnoha interdisciplinárním výzkumům.¹

Pro luteránské oblasti představuje tento pramen skutečný fenomén, a asi proto nepřekvapí, že v odborné literatuře zvítězila na dlouhou dobu představa, že tisk pohřebního kázání je výhradně luteránským specifikem, jež katolická raněnovověká společnost se zpožděním a jen velmi sporadicky přejala.² Teprve v posledních patnácti letech hojně se rozvíjející výzkum katolické funerální homiletiky prokazuje, že se rozhodně nejedná o okrajový žánr raněnovověké literatury a že dosavadní

¹ Z mnoha studií jmenujme alespoň sborníky, jež jsou výsledkem čtyř mezinárodních konferencí, uspořádaných marburským centrem, specializujícím se na katalogizaci a výzkum luteránských pohřebních kázání, viz Forschungsstelle für Personalschriften Marburg, <http://web.uni-marburg.de/fpmr/>. Rudolf LENZ (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 1-4, Köln/Wien 1975, Marburg 1979, Marburg 1984, Stuttgart 2004.

² V českém prostředí na pohřební kázání poprvé výrazněji upozornil M. Sládek, který věnoval luteránským i katolickým kázáním vyváženou pozornost, viz Miloš SLÁDEK, *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995; Týž, *Nit příze v rukou tkalce aneb Na okraj pohřebního kázání V. A. Kozojedského z roku 1676*, Posel z Budče 16, 1999, s. 25-34; Týž, *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*, in: Česká literatura doby baroka (= Literární archiv 27), 1994, s. 191-208; Týž, *Vítř jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, Praha 2000.

marginalizace významu katolických pohřebních kázání v kontextu katolických komemorativních praktik nemá opodstatnění.³

Rovněž v katolickém prostředí se od druhé poloviny 16. století objevovaly tisky pohřebních kázání, zdá se však, že v mnoha ohledech se od svých luteránských protějšků lišily. Za prvé, omezovaly se na více méně exkluzivní společenské vrstvy: panovník a jeho rodina, šlechta, církevní představitelé, spíše ojediněle měšťané. S tím také (za druhé) souvisí jejich výrazně nižší množství. A za třetí, patrně nejdůležitější rozdíl spočívá ve funkcích, které kázání plnila v odlišných konfesních kulturách. Zatímco v protestantském prostředí se kázání stala ústředním bodem pohřbu a tisky funerálních památek představovaly klíčový způsob vzpomínání na mrtvé, v katolickém okruhu stála v centru pozornosti nadále duše zesnulého a aktivity, jež jí mohly napomoci k ukrácení očistcových trápení. Víra v silu bohoslužeb, modliteb a almužen pro pomoc ubohým duším v očistci se koneckonců odráží i v samotných kázáních, která – vedle útěchy a vzpomínky – vyzývají posluchače, resp. čtenáře, aby nezapomínali na duši zesnulého a účinně jí stále pomáhali. Další rozdíl spočívá v samotném způsobu sestavení kázání, když luteránská preferují oddělení slova Božího od tzv. personálií, tedy pasáže popisující život a ctnosti zesnulého, zatímco katoličtí kazatelé obojí propojují do jediného textu.⁴ Odlišné

³ Georg SCHROTT, *Orden in der Defensive. Die Leichenrede für Abt Wigand von Waldsassen*, Cistercienser Chronik 100, 1993, s. 9–20; TÝŽ, „Seine Gedächtnuss wird allen Leuthen süß im Mund seyn wie Hönig...“ *Niederaltaicher Leichen - und Jubelpredigten*, in: Die beiden Türme, Bd. 33, 1997, s. 70–80; TÝŽ, „Die hochschätzbare Kunst, gut zu sterben“. *Ars moriendi in Leichenpredigten aus Metten und Osterhofen*, in: Deggendorfer Geschichtsblätter, Bd. 19, 1998, s. 127–141; TÝŽ, *Trauer - und Festdekorationen in den bayerischen Klöstern des 17. und 18. Jahrhunderts. Einige kunstgeschichtliche Hinweise aus der Personalschriftenforschung*, in: Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 109, 1998, s. 275–290; TÝŽ, „Mit fröhlichen Unkosten gebauet“. *Leichenpredigten als Quellen für die klösterliche Bibliothekspflege?*, in: Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte 24, Heft 2, 1999, s. 165–176; Birgit BOGE - Ralf Georg BOGNER, (Hrsg.), *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*, Amsterdam/Atlanta 1999; Philippine CASAROTTO, *Kaiserliche Leichenpredigten aus der UB Wien, der ÖNB und der Stiftsbibliothek Klosterneuburg: eine bisher vernachlässigte Gattung*, in: Mitteilungen der Vereinigung österreichischer Bibliothekarinnen und Bibliothekare 55, 3–4, 2002, s. 72–78; TÁŽ, *Katholische Leichenpredigten auf die Habsburgerkaiser 1519–1792. Bestandsaufnahme und Gattungsmerkmale*, in: R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 4. Stuttgart 2004, s. 459–476; Georg SCHROTT, *Prüfeninger Kasualpredigten des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 115, 2004, s. 415–458; Georg SCHROTT, „Waldsassischer Grund-Stein“. *Die Leichenpredigt für den Waldsassener Bauprälaten Albert Hausner - Einführung und Text*, Beiträge des Bistums Regensburg 38, 2004, s. 387–412.

⁴ Harald TERSCH, *Florentius Schillings „Totengerüst“*. *Zur Konstruktion der Biographie in der katholischen Leichenpredigt*, in: R. Lenz (Hg.), *Leichenpredigten* Bd. 4, s. 303–346.

bude patrně také užívání tisků v odlišných konfesních prostředích. Zatímco pro luteránské oblasti víme již z mnoha studií, že pohřební kázání byla sbírána jako typ útěšné literatury a skutečně intenzivně čtena (samotná kázání nad ženami například obsahují explicitní informace o tom, že zesnulá intenzivně četla pohřební kázání),⁵ z katolického prostředí informace o sbírání a čtení pohřebních kázání (zatím) chybí, a je tedy otázkou, zda absence těchto údajů v pramenech odráží skutečně nižší čtenářskou recepci funerální homiletiky v katolickém světě.

Otázkou, již se zabývá tato studie, je posouzení rozdílů ve výzdobě tisků pohřebních kázání v obou konfesních prostředích, a to na příkladu série kázání nad olomouckými biskupy ze 17. a 18. století, které budou zařazeny do kontextu dalších pohřebních kázáními z katolického prostředí a poté srovnány s kulturou funerálních tisků v elitních luteránských vrstvách.

V olomouckém prostředí se tisky pohřebních kázání začínají objevovat až s koncem 17. století a souvisí s úmrtím Karla z Liechtensteinu-Castelkorna (†1695).⁶ Kromě latinského a německého kázání, která byla proslovena při pohřbu v olomoucké katedrále sv. Václava 25. a 26. října 1695, bylo vytištěno ještě třetí, rovněž německé kázání, uskutečněné při exequiích v Brně v kolegiálním kostele sv. Petra a Pavla 17. října 1695.⁷ Jeho dva nástupci Karel Lotrinský a Jakub Arnošt

⁵ Cornelia Niekus MOORE, *Erbauungsliteratur als Gebrauchsliteratur für Frauen im 17. Jahrhundert: Leichenpredigten als Quelle weiblicher Lesegewohnheiten*, in: Hans Erich Bödeker (Hrsg.), *Le livre religieux et ses pratiques, Der Umgang mit dem religiösen Buch*, Göttingen 1991, s. 291–314.

⁶ Nalezená starší kázání buď nebyla vytištěna, nebo nejsou spojena s Olomoucí. Tisky nad habsburskými arcivévody Leopoldem Vilémem (†1662) a Karlem Josefem (†1664) nechala vytisknout rodina, příp. vznikly v dalších obrocích. Podobná je situace v případě biskupů, kteří na olomoucký stolec rezignovali ve prospěch atraktivnějších obrocí (Karel Lotrinský, Jakub Arnošt z Liechtensteinu-Castelkorna), pro něž neznáme tisk kázání z prostředí olomouckého, ale z jejich aktuálních obrocí. Viz Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008, s. 45.

⁷ Joannes GRÜNSKLEE, *Sol in aequinoctio, Anno 1695. die 23. Septembris, Incidente in piissimum Obitum Reverendissimí & Celsissimí Principis Caroli, Dei Gratia Episcopi Olomucensis, Ducis, S. R. I. Principis, Regiaeque Capellae Bohemiae et de Liechtenstein Comititis, &c. &c. Submississime observatus; Et Coram Illustrissimis ac Reverendissimis Praelatis, Totoque Fideli Capitulo Cathedralis Ecclesiae Olomucensis, Oratione Funebri Propositus, In Basilica Cathedrali S. Wenceslai Die primo Exequiarum, qui fuit 25. Mensis Octobris, eodem Anno 1695...*, Vědecká knihovna Olomouc (dále VKOL), sign. II 630.213 (10); BONIFACIUS, *Abgefassene Und wiederumb Empor erhobene Cron, Das ist: Schuldigste und höchst-verdiente Lob - und Ehren-Rede Über das Leben, rühmliche Thaten und Tugenden, Deß Weyland Hochgebohrnen Fürsten und Herrn, Herrn Caroli, Von Gottes Gnaden Bischoffen zu Ollmütz... Welcher den 23. Septemb: 1695. das Zeitliche geseegnet, und das Ewige angetreten...*, Olmütz 1695. VKOL, sign. II. 34.561; Mattheus Ignatius SCHOLTZ, *Der zu einem Zeichen auffgerichte... mit sechs Nahmen belegte, oder gezierte Stein... Das ist: Der von Gottes Gnaden Carolus Hochwürdigster, Hochgebohrner, Deß Heil: Röm: Reichs Fürst, Hertzog, Bischoff zu Ollmütz... vnd Graff von Lichtenstein. Bey denen Exequien in einer Leich-Predig In der Ansehnlichen Collegiat-*

z Liechtensteinu-Castelkorna na olomoucký biskupský stolec rezignovali ve prospěch atraktivnějších obročí a po jejich smrti pro ně byla kázání vytištěna tam. Další kázání nad představiteli olomoucké diecéze jsou proto o více než čtyřicet let mladší a byla vytištěna po smrti kardinála Wolfganga Hannibala Schrattenbacha (†1738). Jedná se o dvě kázání, z nichž jedno vyšlo v české a německé jazykové mutaci.⁸ Z období do roku 1777, kdy bylo olomoucké biskupství povýšeno na arcibiskupství, byla nalezena ještě dvě německá kázání, a sice nad Leopoldem Bedřichem Egkhem († 1760)⁹ a také nad posledním olomouckým biskupem Maxmiliánem Hamiltonem (†1776).¹⁰

Již trojice tisků spojených s úmrtím Karla z Liechtensteinu-Castelkorna předznamenává výtvarný charakter tisků, do nichž pozůstali (kapitula, rodina) byli ochotni po smrti zesnulého církevního hodnostáře investovat. Výzdoba Grünskleeheho kázání, vydaného u Jana Josefa Kiliána v Olomouci 1695,¹¹ se omezuje na jednoduchý geometrický vlys nad dedikací, rostlinný vlys v horním okraji stránky na začátku kázání, ozdobné iniciály tamtéž a jednoduchou vinětu na konci kázání, zobrazující máry potažené černým přehozem na nosítkách (obr. 1). Stejný výzdobný program má rovněž Bonifaciovo kázání, vydané ostatně ve stejné tiskárně. Zatímco však tiskař použil totožný rostlinný vlys na začátku kázání, závěr kázání vyzdobil od-

Kirchen SS. Petri und Pauli auffgerichtet, und gezieret..., Brünn 1695. Knihovna benediktinského opatství Rajhrad (dále KBO Rajhrad), sign. E. II. gg 23, přív. 6.

⁸ Antonín Josef DRESER, *Bolestná žalost a žalostná bolest nad smrtí dobrotivého otce, totižto jeho knížecí eminencí, nejdůstojnějšího a vysoce osvěceného pána, pána Wolfganga Hannibala... kardinála z Schrattenbachu... biskupa olomouckého...*, Olomouc 1738. VKOL, sign. II 32.321; Týž, *Schmerzliche Trauer, Und Trauriger Schmerz Uber den Todes-fall Eines Gütigsten Vatters, Nemblich Jhro Hochfürstlichen Emimentz, Deß hochwürdigst-hochgebohrnen Fürsten, Und Herrn Herrn Wolfgang Hannibal... Cardinalen Von Schrattenbach...Bischoffen zu Ollmütz...*, Ollmütz 1738. VKOL, sign. II 34.017; Andreas Antonius RICHTER, *Sacerdos Magnus Der In Seinen Tügen Gott gefällige, und gerecht befundene Grosse Priester. Das ist Klag - und Ehren-Rede über den betauerlichen Hintritt Jhro Hochfürstl. Eminenz Dess Hochwürdigst-Hochgebohrnen Herrn, Herrn Wolfgang Hannibals Der Heil. Römischen Kirchen Titul Sanct Marcelli Priester Cardinalen von Schrattenbach...*, Troppau, 1738. VKOL, sign. II 32.338; Veronika ČAPSKÁ, *Confinia Moraviae. Kazatel Ondřej Richter (†1750) mezi Moravou a Slezskem*, in: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 8, 2008, s. 337–358.

⁹ Johann Michael NEUMANN, *Ehren-Saal Und Trauer-Schall Oder Leichen-Rede Bey gehaltenen dreytägigen Exequien Für... Leopold Fridrich Bischoffen zu Ollmütz... gebohrnen Grafen Von Egkh...*, Ollmütz 1761. KBO Rajhrad, sign. III. a. 3073, přív. 24.

¹⁰ Johann Leopold VON HAY, *Trauerrede auf den Hochwürdigsten Hochgebohrnen Fürsten und Herrn Herrn Maximilian von Gottes Gnaden Bischofen zu Ollmütz... und von Hamilton Grafen etc. gehalten bey den feyerlichen Exequien in der Kathedralkirche zu Ollmütz...*, Ollmütz 1777. VKOL, sign. 38.588.

¹¹ V Olomouci činný v letech 1673–1702, viz Chyba, Karel: *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*. In: Příloha Sborníku Památníku národního písemnictví, Strahovská knihovna, 1966, na <http://www.clavmon.cz/chyba/vyhlednov.asp> (vyhledáno 9. 2. 2009).

lišnou, motivicky bohatější vinětou (obr. 2). V centrálním kruhovém medailonku je uprostřed postavena černě potažená rakev, kolem rozmístěny svíce, kříž a dvě plačící postavy. Nápis v rámu kolem medailonku cituje verš z Apokalypsy (14,13): „*Blahoslaveni jsou mrtví, kteří umírají v Pánu*“. Medailon po stranách doprovázejí symboly smrti a vanitas: ze stran se k němu naklánějí dva plačící andílci s doutnajícími svícemi, na zemi jsou vpravo rozloženy koruna a žezlo jako symbol rovnosti před smrtí a vlevo lebka se zkříženými hnáty, jejímiž očními důlky prorůstá obilí, symbol vítězství nad smrtí a Kristova zmrtvýchvstání. Oblibu motivu, známého pouze z olomouckého prostředí, dokládají o zhruba čtyřicet let mladší pohřební kázání nad kardinálem Schrattenbachem a hradiským opatem Umlaufem, vytištěná u Františka Antonína Hirnleho.¹² Ani poslední kázání nad biskupem Karlem, vytištěné u Františka Ignáce Sinapiho v Brně téhož roku,¹³ se od výše zmíněných liší snad jen ještě větší jednoduchostí výzdoby, která je tentokrát omezena na jednoduchý geometrický vlys a iniciálu na začátku textu kázání.

Rovněž tři tisky kázání nad kardinálem Schrattenbachem, proslovené při třídenních exequiích v Kroměříži v kostele sv. Mořice v srpnu 1738, postrádají jinou výzdobu. Jediným výzdobným prvkem Richtera kázání, vytištěného v Opavě u Jana Václava Schindlera,¹⁴ je vlys na první straně textu, znázorňující andílky foukající mýdlové bubliny, symbol pomíjivosti¹⁵ (obr. 3). Dreserovo české kázání, vytištěné u Františka Antonína Hirnle v Olomouci, uplatňuje ve vlysu na první straně rostlinný ornament, na jehož četné užívání v českých zemích (v tiscích pražských, brněnských i opavských), upozornil M. Myšák,¹⁶ a v německé verzi motiv, s nímž jsme se již setkali v Bonifaciově kázání z roku 1695, tam ovšem v podobě závěrečné viněty, zde ve funkci vlysu na první straně textu (obr. 2).

Podobně – pomocí viněty na první straně textu – jsou zdobena i dvě nejmladší kázání nad biskupem Egkhem a Hamiltonem, odrážející proměněné estetické citění doby. V prvním případě se jedná o kruhový medailonek v bohatém rokokovém rámu, zobrazující pohled do krajiny. Po stranách je vlevo patrný strom a na protější straně ruiny antického chrámu (?), na obzoru se zvedá vysoké skalisko, za nímž vychází slunce (obr. 4). Na konci textu se uplatňuje tématem smrti nemotivovaná viněta.

¹² Miroslav MYŠÁK, *Výtvarný projev Františka Antonína Hirnla, barokního olomouckého knihtiskaře. České a německé tisky*, Diplomová bakalářská práce, Olomouc 2007, s. 30–31.

¹³ František Ignác Sinapi (asi 1650–1702) založil v Brně tiskárnu r. 1689, během 13 let provozu vytiskl na 120 tisků, zejm. latinských a německých. Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 814.

¹⁴ V. ČAPSKÁ, *Confinia Moraviae*.

¹⁵ Pavel PANOCH, *Bublina: mor(t)alita nebo lehký žánr? Nástin kulturních dějin jednoho motivu*, *Kuděj* 7, 2005, č. 1–2, s. 100–120.

¹⁶ M. MYŠÁK, *Výtvarný projev*, s. 28.

Kázání bylo vytištěno u vdovy po Františku Antonínu Hirnle „Josefy Hirnlin“, která vedla tiskárnu za pomoci faktorů do roku 1790,¹⁷ a tamtéž bylo vytištěno kázání nad posledním olomouckým biskupem Maxmiliánem Hamiltonem z roku 1777. Rovněž v jeho případě se výzdoba omezuje na vlys na začátku a vinětu v podobě urny obepínané břečťanem, symbolem zmrtychvstání a vzkříšení, na konci textu. Úvodní vlys je v tomto případě ovšem ikonograficky poměrně zajímavý, neboť – alespoň poprvé v rámci sledované skupiny tisků – odkazuje k osobě zesnulého, respektive k jeho úřadu a postavení. V centru vlysu sedí smuteční andílek (génius žalu) s doutnající, právě vyhaslou loučí, symbolem vanitas. Kolem něj na zemi jsou rozmístěny insignie poukazující k hodnostem biskupa-knížete – po jeho pravé straně meč a knížecí čapka, po straně levé biskupská berla, mitra a kniha. V pozadí je patrná silueta katedrály sv. Václava v Olomouci (obr. 5).

Grafická výzdoba sledovaného souboru vykazuje obdobné prvky, vyznačující se jednoduchostí: dekor se omezuje na drobné ozdůbky, zejména vlysy a viněty, které mohou, ale nemusí být motivovány tématem tisku. Uplatňuje se proto standardní rostlinný a geometrický dekor, užívaný v tiskařských dílnách opakovaně a v šíři celé produkce. V případě, že se jedná o dekor inspirovaný tématem tisku, jedná se zpravidla o základní škálu motivů souvisejících s tématem smrti, memento mori a vanitas: rakev, máry, doutnající svíce, smuteční andělé, foukači mýdlových bublin, lebka se zkříženými hnáty. Pohřební kázání spojená s prostředím olomouckých biskupů nejsou v tomto případě žádnou výjimkou, naopak sledují nejběžnější způsob výzdoby funerální homiletiky. Ze standardní škály hojně uplatňovaných motivů chybí v těchto kázáních snad jen přesýpací hodiny, případně okřídlené přesýpací hodiny v kombinaci s kosou jako atributy Chrona, dále veškeré „náčini“ smrtky, zejména kosa, případně rýč. Vlysy a viněty kombinují nepříliš originálním způsobem standardní motivy vycházející z dobové ikonografické tradice a z knihtiskařské praxe, využívající opakovaně výzdobné elementy. Všechny uvedené výtvarné komponenty užívají s oblibou jednoduchých, obligátních symbolů spojených se smrtí, které jsou často v různých kombinacích a variantách sestavovány do jednoduchých zátiší. Viněta v závěru kázání nad salcburským arcibiskupem z roku 1727 je jednou z těchto mnohých variant na zátiší memento mori: lebka se zkříženými hnáty je doprovázena doutnající svíci, přesýpacími hodinami a mečem (symboly nevyhnutelnosti a rovnosti před smrtí), obilí a květy na lebce připomínají Kristovo vítězství nad smrtí a naději v život věčný¹⁸ (obr. 6).

¹⁷ Tamtéž, s. 7.

¹⁸ Coelestinus MAYR, *Wunsch Deß Gerechten, Welcher erfüllet worden An... Francisco Antonio, Weyland Ertz-Bischoffen zu Salzburg...*, Salzburg 1727. Stiftsbibliothek Klosterneuburg, sign. 19 2°/4/Adl.

Ne vždy ovšem rezignovali objednavatelé pohřebních kázání nad biskupy na náročnější grafický doprovod. Vedle těchto v zásadě jednoduše zdobených tisků investovali objednavatelé pohřebních kázání (rodinnými příslušníky, kapitulou, snad i nástupcem zesnulého v úřadu) také do náročnější graficky a rovněž textově vybavených děl. Nejčastěji přitom volili výzdobu prostřednictvím celostránkových, ale také rozkládacích velkoformátových mědirytin, znázorňujících vystavené mrtvé tělo, erb zesnulého, spíše výjimečně jeho portrét nebo castrum doloris. Vlastní text kázání pak doplňovali nejčastěji samostatným popisem pohřebního průvodu a v náročnější verzi popisem všech rituálů vykonaných v období mezi úmrtím a uložením těla do hrobu. Mezi kázáními nad biskupy nechybí ani příklady náročně zdobených tisků prostřednictvím většího počtu celostránkových mědirytin, jež spolu s textem vytvářejí emblematický celek.¹⁹ Podobně obrazově a textově vybavený tisk se dosud pro prostředí českých zemí nepodařilo nalézt, hojně je naopak zastoupen pro některá říšská knížecí (arci)biskupství (Mohuč, Würzburg aj.).

Jednoduchost výzdoby tisků spojených s olomouckými biskupy, která se projevuje absencí jakékoli obrazové výzdoby na titulním listu a uplatněním drobného dekoru v podobě tiskařských linek, iniciál, vlysů a vinět, není zdaleka specifkem olomoucké diecéze v raném novověku, a není dokonce patrně ani výjimkou v kontextu tisků katolických pohřebních kázání nad dalšími společenskými vrstvami a profesními skupinami. K podobným závěrům dospěl při analýze kázání nad opaty jihoněmeckých klášterů G. Schrott.²⁰ Patří ke standardní, průměrné výbavě tohoto specifického druhu kazatelské produkce a svědčí zřejmě o standardní, průměr nepřevyšující péči o mediální propagaci zesnulého biskupa. Vedle pozůstalých příbuzných (Dresler), přátel (Scholtz) nebo samotných kazatelů (Richter), kteří mohli mít zájem o budování své prestiže prostřednictvím uchování památky na zesnulého či svůj autorský počín, to byla především kapitula, v jejíž režii se ostatně smuteční oslavy konaly, případně nastupující biskup, byl-li již zvolen či znám coby koadjutor, kdo mohl iniciovat tisky na památku zesnulého. Je zřejmě nutno se obávat, že na rozdíl od některých jiných diecézí, zejména říšských knížecích biskupství, měla olomoucká kapitula a nový biskup nižší motivaci budovat rozsáhlejší památku na zesnulého prostřednictvím náročněji výtvarně zdobených, případně dalšími texty doprovázených kázání. Zejména nový biskup se soustředil na mediální oslavu svého nástupu do úřadu, a tak zatímco ceremonie, které vrcholily slavnostním

¹⁹ R. PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus*, s. 58–64; TÁŽ, *Pohřební kázání a emblematický tisk. Kázání nad trevírským kurfiřtem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711*, *Theatrum historiae* 3, Pardubice 2008, s. 109–135.

²⁰ Georg SCHROTT, *Der Tod im Setzkasten – Beobachtungen zum typographischen Schmuck in katholischen Leichenpredigten, L'art macabre*. Jahrbuch der Europäischen Totentanz-Vereinigung 6, 2005, s. 227–242.

vjezdem do Olomouce a intronizací, jsou skvěle dokumentovány díky tiskům, popisujícím události, četným grafickým velkoformátovým zobrazením a v jednom případě dokonce rozměrnou olejomalbou,²¹ stejné prameny pro závěr jeho pozemského bytí (tištěné popisy pohřebního průvodu, grafické zobrazení vystaveného mrtvého těla, castra doloris nebo koneckonců pohřebního průvodu) zcela chybí. V prostředí olomoucké diecéze mohl svou roli sehrát nedostatek místní tradice, projevující se absencí stabilního pohřebního rituálu a pevného institucionálního pohřebiště,²² jež je snad výrazem nízkého zájmu o budování institucionální paměti ve chvíli úmrtí představitele diecéze.

K zamyšlení ovšem provokuje skutečnost, že katolická pohřební kázání nad církevní (ale i světskou) elitou, a to i ta, u nichž jsme konstatovali přece jen určitou míru náročnější grafické výzdoby, radikálně ‚zaostávají‘ za mediální propagací zesnulého, pěstovanou v prostředí luteránských knížecích dvorů. Pro luteránské knížecí dvory jsou charakteristické náročné antologie, obsahující vedle samotného pohřebního kázání další texty (popisy smutečních slavností, další smuteční proslovy, epicedia, epigrammata aj.) a zejména hojnou grafickou výzdobu, dosahující v některých případech až několika desítek celostránkových mědirytin. Takováto funerální díla byla celistvými kompendii, která byla jako celek a často delší dobu koncipována a vytištěna. Obrazové přílohy se začaly v tomto prostředí objevovat od dvacátých let 17. století a pozornost se v nich často koncentrovala již na titulní stranu, která v sobě pomocí názvu díla, portrétu zesnulého, erbů a symbolů memento mori a vanitas koncentrovala hlavní myšlenku tisku. Připomeňme pouze, že takováto titulní mědirytina nebyla v katolických pohřebních kázáních dosud nalezena.²³

²¹ Martin ELBEL, *Bishop's Secular Entry: Power and Representation in Inauguration Ceremonies of the Eighteenth-Century Bishops of Olomouc*, in: José Pedro Paiva (ed.), *Religious Ceremonials and Images: Power and social meaning (1400–1750)*, Coimbra 2002, s. 47–60.

²² R. PAVLÍČKOVÁ, *Biskupové a Olomouc – pohřby a komemorace*, in: Ondřej Jakubec (ed.), *Olomouc a barokní kultura (v tisku)*.

²³ Jill BEPLER, *German Funeral Books and the Genre of the Festival Description. A parallel development*, in: John L. Flood – William A. Kellg (edd.), *The German Book 1450–1750*, London 1995, s. 145–160; TÁŽ, *Ansichten eines Staatsbegräbnisses*; TÁŽ, *Das Monumentum Sepulcrale: ein Funeralwek im Dienste dynastischer Selbstdarstellung*, in: Heiner Borggreffe (Hrsg.), *Moritz der Gelehrte. Ein Renaissancefürst in Europa*, Eurasburg 1997, s. 413–417; TÁŽ, *Die Fürstin im Spiegel der protestantischen Funeralwerke der Frühen Neuzeit*, in: Regina Schulte (Hrsg.), *Der Körper der Königin. Geschlecht und Gesellschaft in der höfischen Welt seit 1500*, Frankfurt am Main 202, s. 135–161; J. BEPLER – B. KÜMMEL – H. MEISE, *Weibliche Selbstdarstellung im 17. Jahrhundert*, zejm. s. 454–466; J. BEPLER, *Zeremonieller Hof und Musenhof*; TÁŽ, *Die Funktion der Bildbeigaben*, s. 197; Maja SCHMIDT, *Tod und Herrschaft. Fürstliches Funeralwesen der Frühen Neuzeit in Thüringen. Ausstellungskatalog und Katalog der Leichenzüge der Forschungsbibliothek Gotha*, Erfurt 2002 (= Veröffentlichungen der Forschungsbibliothek Gotha 40), zejm. s. 41–46.

Nabízí se proto otázka, proč zůstala katolická pohřební kázání, a to i nad duchovními říšskými knižaty, v podstatě jednoduchými příležitostnými tisky, které přináší text pohřebního kázání, zdobený pomocí jednoduchých vinět a vlysů využívajících standardních, nijak myšlenkově nápaditých a náročných motivů vanitas a memento, čímž v zásadě korespondují s výtvarnou podobou luteránských pohřebních kázání nižších (měšťanských) společenských vrstev.²⁴ Nejjednodušší vysvětlení, proč katolická pohřební kázání nad sociální elitou nevykazují známky reprezentativních a ambiciózních knižních projektů, je nutno patrně hledat v samé podstatě dosahování spásy v jednotlivých konfesích.

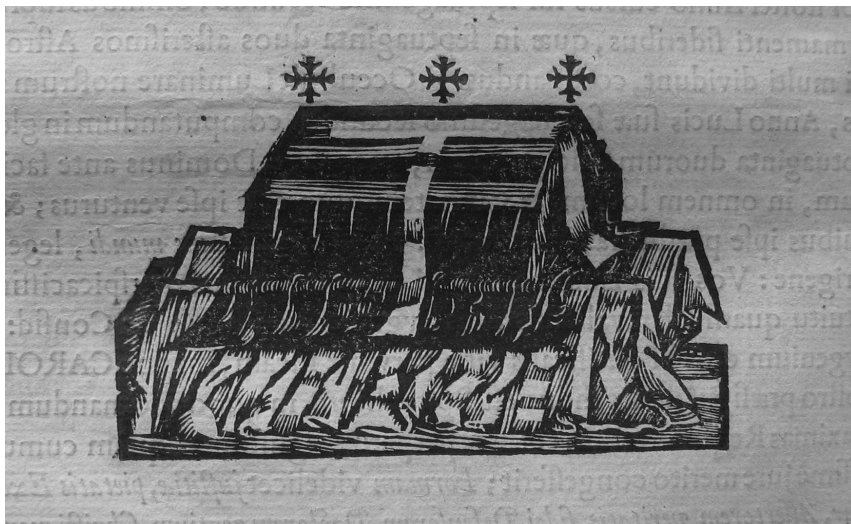
Pozůstali v protestanském konfesním okruhu byli zbaveni důležité role, a sice aktivit ve prospěch spásy duše zesnulého. Spása je dosahována jinými prostředky, pozůstali se již nemohou nijak přičinit o osud duše svého blízkého a nemohou financovat církví zajišťované rituály pomáhající duším jejich blízkých k cestě do Nebe. Funerální tisky, ale také například epitafy jsou prioritní investicí a jsou náhradní formou navazování kontaktu s mrtvými, specifickou formou komunikace zesnulého s pozůstalými a naopak snahou uchovat na něj památku, která ovšem není motivována soteriologickými důvody. Nejdůležitější povinností katolických pozůstalých je naproti tomu investovat „do spásy“ své modlitby, ale také finanční obnosy – almužny, mše, a zvýšit tak pravděpodobnost, že duši zesnulého blízkého ukráti pobyt v očistci, kde má být trýzněna v očistcovém ohni a očišťována z lehkých hříchů, aby mohla, jich zbavena, předstoupit před Boží trůn. Náklady na reprezentaci, včetně investic do funerálních tisků, sice nejsou zanedbatelné, ovšem jak pregnantně ve svém testamentu formuloval kardinál František z Dietrichsteinu – „nejsou nám zapotřebí vnější pompa a okázalost, nýbrž mnohem více množství zbožných mší a přimlův chudých lidí“.²⁵ Přestože takové a podobné distance od vnější pompy a nádhery můžeme zčásti považovat za dobové klišé a obvyklý způsob veřejné deklarace křesťanské pokory, dobře poukazují na odlišnou podstatu komemorace v jednotlivých konfesích. Jak nedávno poukázal při analýze luteránských a katolických epitafů konce 16. a raného 17. století Ondřej Jakubec, různá konfesní prostředí zaujímala „ke smrti, umírání a posmrtnému životu z věroučného hlediska diametrálně odlišný postoj“.²⁶ Stejná média posmrtné památky v nich plnila odlišné

²⁴ Christa PIESKE, *Die druckgraphische Ausgestaltung von Leichenpredigten. Typologie und Ikonographie*, in: R. Lenz, R. Lenz (Hrsg.), *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, Bd. 2, Marburg 1979, s. 3–19.

²⁵ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, sign. F a 9/1a, i. č. 3571, kart. 207, fol. 10–13.

²⁶ Ondřej JAKUBEC, *Smrt a vzkříšení jako epitaf. Renesanční malované epitafy a jejich výklad*, Dějiny a současnost 2008/11, s. 33–36, zde s. 35; Týž (ed.), *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007.

funkce, mohla preferovat odlišné ikonografické koncepty nebo preferovat odlišné vyjadřovací prostředky. Kontrast mezi náročnou textovou i obrazovou výbavou funérálních tisků na luteránských knížecích dvorech a prostou, střídmostou uměleckou výbavou katolických pohřebních kázání nad církevními elitami prokazuje diametrálně odlišný přístup k témuž médiumu posmrtné památky v obou konfesních světech.

Obr. 1 Viněta ze závěru pohřebního kázání Johanna Grünsklees nad Karlem z Liechtensteinu-Castelkorna (1695)

Obr. 2 Viněta na konci pohřebního kázání pátera Bonifacia nad Karlem z Liechtensteinu-Castelkorna (1695)

Obr. 3 Vlys z první strany pohřebního kázání Ondřeje Antonína Richtera nad Wolfgangem Hannibalem ze Schrattenbachu (1738)

Obr. 4 Vlys z první strany pohřebního kázání Jana Michaela Neumanna nad Leopoldem Egkhem (1761)

Obr. 5 Vlys z první strany pohřebního kázání Jana Leopolda von Hay nad Maxmiliánem Hamiltonem (1777)

Obr. 6 Viněta ze závěru pohřebního kázání nad salcburským arcibiskupem Františkem Antonínem z Harrachu (1727)